

MŰVELŐDÉSI ÉS OLVASÁSI SZOKÁSOK – HATÁRON INNEN ÉS TÚL

CSAKNEM EGY ÉVTIZED ÓTA FOLYTATOTT, HÉT (majd nyolc) közép-európai ország (az egyik az anyaország) magyarságára kiterjedő kérdőíves (és mélyinterjú) kutatásaink egyik legfőbb tapasztalata az volt, hogy a nemzeti azonosságtudat „építőkövei” között – különösen a kisebbségi helyzetben – a szellemi kultúra különböző elemei (anyanyelv, irodalom, olvasási szokások, hagyományok, történelmi ismeretek stb.) rendkívül fontos szerepet játszanak.¹ Vizsgáljuk meg most közelebbről, milyen az a kultúra (illetve a kultúrának az a néhány fontosabb összetevője és jelensége), amely a kilencvenes években a határon túli – és vele összehasonlítva a hazai – magyarságot jellemezte.

Elsőként a kulturális magatartás néhány általános tájékozódási pontját (szabadidős tevékenységek, kulturális „hívónevek”) vesszük górcső alá, s utána pedig az egyik kitüntetett fontosságú kulturális tevékenységet: a könyvolvasási szokásokat fogjuk vizsgálni.

Szabadidős tevékenységek

A szabadidős tevékenységek vizsgálatára Nagy Attila kollégám kérdését kölcsönöztem. A kérdés úgy hangzott: „*Felsorolok néhány tevékenységet. Kérem, ítélje meg őket abból a szempontból, hogy Ön mennyire találja vonzóknak őket! Mindegyik tevékenységet osztályozza le 0-tól 5-ig. Minél jobban szereti a szóban forgó elfoglaltságot, annál magasabb pontszámot adjon! Az első benyomásaira vagyunk kíváncsiak, ne sokat töprengjen!*” Az 1. táblázat az egyes tevékenységek országonkénti átlagpontszámát prezentálja.

Az egyes tevékenységek népszerűségi rangsorának (amely természetesen országonként is eltérhet) élén – talán meglepő módon – általánosan a *családi együttlét* (9. sz.) áll. (Ne feledjük: nem egy időmérleg-vizsgálat eredményeivel szembesülünk, hanem egy olyan mutatóval, amely az adott tevékenység iránti *vonzódás*, mondhatni *vágyakozás* mértékét fejezi ki!) Általában előre sorolódott még a *televíziózás* (21. sz.), az *újságolvasás* (23. sz.), a *rádiózás* (14. sz.), a *társas együttlét* (4. sz.), az *utazás* (22. sz.), *szépirodalmi olvasás* (16. sz.), és a *természetjárás* (3. sz.). A legkevésbé népszerű tevékenységek közé került a *pop-koncertek látogatása* (27. sz.) és a *képregények* (6. sz.) „olvasása” (felelőtt válaszdókról van szó!), továbbá a *videózás* (29. sz.) és a *moziba járás* (8. sz.). (A legutóbbi *már* nem, a video *még* nem tudott – a felmérés idején – nagyobb számú hívert gyűjteni magának.)

¹ Részletesebb kifejtését lásd: Gerben E.: *Az anyanyelv az identitástudat szerkezetében. Regio, 1998/2. sz.* Az olvasáskultúra és az identitástudat kapcsolata. *Új Pedagógiai Szemle, 1996/6. sz.*

1. TÁBLA

Szabadidős tevékenységek népszerűségi pontszáma (0–5) a közép-európai magyarság különböző régióiban (1991–1995)*

Sor szám	Tevékenységek	Dél- Szlovákia	Kárpát- alja	Erdély	Vajdaság	Mura- vidék	Ausztria ^a	Magyar ország ^b
1.	Kertészkedés, barkácsolás	3,29	3,59	3,51	3,54	3,43	-	3,33
2.	Sport	2,68	2,48	3,03	2,72	2,55	-	2,72
3.	Természetjárás	3,27	3,35	3,87	3,55	3,45	3,49	3,14
4.	Társaságba járás, beszélgetés	3,29	3,34	3,83	3,56	3,86	3,05	3,14
5.	Komolyzenei koncertek látogatása	1,43	1,35	2,33	2,03	1,90	2,92	1,44
6.	Képregények olvasása	1,32	1,92	2,08	1,02	1,11	0,32	1,11
7.	Műemlékek felkeresése	2,52	2,15	3,13	2,89	3,35	-	2,68
8.	Moziba járás	1,82	1,55	2,35	1,89	1,81	1,44	1,76
9.	Családi együttlét, beszélgetés családi körben	4,25	4,17	4,27	4,32	4,37	3,66	4,22
10.	Töprengés, elmélkedés	3,08	3,28	3,36	3,18	3,25	-	3,00
11.	Múzeum- és tárlatlátogatás	2,28	2,02	2,71	2,67	2,96	2,83	2,34
12.	Műkedvelés (zenélés, éneklés népi tánc, szavalás, színjátszás stb.)	2,24	2,32	3,06	3,14	3,37	2,29	1,97
13.	Ábrándozás	1,90	2,37	2,29	2,04	2,57	-	1,96
14.	Rádiózás	3,14	3,22	3,51	3,32	3,34	2,16	3,15
15.	Autózás, motorozás	2,33	2,54	2,84	2,60	2,77	-	2,54
16.	Szépirodalom olvasása	3,60	3,24	4,01	3,33	3,08	3,25	3,16
17.	Művelődési ház látogatása	2,13	1,67	2,61	2,89	3,26	-	1,70
18.	Magnó- és lemezhallgatás	2,58	2,54	3,11	2,58	2,09	2,58	2,76
19.	Színházlátogatás	2,67	2,10	3,52	3,18	2,88	3,00	2,54
20.	Ismeretterjesztő és szakirodalom olvasása	2,99	2,55	3,07	3,10	2,78	3,44	2,88
21.	Televíziózás	3,40	3,83	3,90	3,18	3,35	2,34	3,62
22.	Utazás	3,37	3,57	3,71	3,66	3,63	3,36	3,38
23.	Újságolvasás	3,79	3,66	3,68	3,31	3,50	3,36	3,40
24.	Táncos rendezvények látogatása	2,10	1,81	2,55	2,80	3,19	-	1,87
25.	Képeslapok olvasása	2,66	2,58	2,75	2,33	2,09	1,55	2,45
26.	Könyvtárlátogatás	2,15	1,43	2,32	2,44	2,38	1,89	2,14
27.	Pop-koncertek látogatása	0,95	1,17	1,11	0,75	1,31	-	0,86
28.	Nyelvtanulás	1,91	1,54	2,28	2,58	3,03	-	2,04
29.	Videózás	1,49	1,41	2,41	1,93	1,59	1,39	1,74
30.	Folyóiratolvasás	3,27	2,92	3,46	2,60	2,61	-	2,46
31.	Művelődési egyesület látogatása	1,91	-	1,67	-	3,25	2,20	1,14

* Az átlagpontszám minél nagyobb, annál népszerűbb az adott tevékenység.

a főleg Bécs b vidék

- Nincs adat, e tevékenység nem szerepelt az adott ország kérdőívében.

Megjegyzés: a **kövéren** szedett számok – vízszintes relációban – a kiemelkedően **magas**, a **dőlten** szedetttek pedig a különösen **alacsony** értékeket jelzik.

Ezek a „helyezések” a különböző országok magyarsága viszonylatában meglehetősen konszenzussal születtek. Vannak azonban olyan eltérések, amelyek – összehatásukban – szignifikáns különbségeknek tűnnek, olyan sajátos jegyeknek, amelyek egy-egy régió tevékenységi struktúráját megkülönböztethetővé teszik egy másikétől. *Kárpátalján* relatív népszerűségnek örvend a *képregény* (6. sz.), és a többi mintacsoporthoz képest kevésbé találják vonzónak a *komolyzene hallgatást* (5.), és a *műemlékek* (6.), *múzeumok* (11.), *művelődési házak* (17.) és *színházak* (19.), *táncos rendezvények* (24.) és a *könyvtárak* (26.) látogatását, a *nyelvtanulást* (28.) és a *videózást* (29.).

Az *erdélyi* magyarság művelődési-szabadidős profilja markáns, az előbbitől eltérő jegyeket hordoz. Jó néhány tevékenységhez ők vonzódtak (legalábbis holtversenyben) a legerősebben, így a *természetjáráshoz* (3.), a *társas élethez* (4.), kiugróan magas értékkel a *szépirodalom olvasásához* (16.), továbbá a *folyóirat olvasáshoz* (30.), *műkedvelő* tevékenységekhez (12.), és néhány kulturális intézmény (a *mozi* [8.], a *színház* [19.]) látogatásához. (Igaz, hogy a *magnó- és lemezhallgatásban* [18.], a *képregények* [6.] és a *video* [29.] kedvelésében is élen jártak.) Sajátos módon igazolódnak vissza másutt ismertetett értékorientációs megfigyeléseink:² ott Erdély és Kárpátalja értékrendje között – a sok hasonlóság mellett – épp a *kultúrához való viszony tekintetében találtunk jelentős eltéréseket*, mégpedig – mint ahogy itt is: – *Erdély javára*. Kárpátalja főleg a kultúráközvetítő intézmények iránti érdeklődés negatív csúcsaival tűnik ki, *Erdély pedig a kulturális értékekhez való tradicionális-konzervatív ragaszkodásával*, amely nemcsak a szépirodalomhoz, színházhoz stb., hanem a természethez és az interperszonális kapcsolatokhoz való vonzalmában is kifejeződik. (Ugyanakkor mindkét régió kulturális orientációjában megjelennek már a kommercializálódás jegyei is.)

A *szlovákiai* és a *vajdasági* magyarok művelődési szokásaiban nem találtunk igazán sajátosnak mondható vonásokat – a többi régióhoz viszonyítva sem kiugróan népszerű, sem kirívóan népszerűtlen tevékenységgel nem találkozunk soraikban. (Hacsak a vajdaságiak esetében a *műkedvelés* [12.] relatíve hangsúlyos jelenléte nem érdemel említést.)

Nem így az *ausztriai* (bécsi) magyarok (sajnos meglehetősen kicsi) mintacsoportjában, amely a *komolyzenei koncertek* (5.), a *múzeumok* (12.) és az *ismeretközlő irodalom* (20.) átlagon felüli kedvelésével, valamint a *társasélet* (4.), a *családi együttlét* (9.), a *rádiózás* (14.), a *szépirodalom* (16.), a *képes magazinok* (25.), a *televízió* (21.) és a *video* (29.) relatív elutasításával ugyancsak egy – vonzalmaiban – kulturális értékekhez kötődő, a kommercialitásoktól visszahúzódó mentalitásról tesz tanúságot. Mindezt nem tradicionális, hanem nyugatiasan modern távolságtartással teszi: az emberi kapcsolatok, valamint az emocionális elemeknek nagyobb teret engedő szépirodalom visszafogásával, a racionális *non fiction* előtérbe állításával. A szintén elég csekély mintaelemszámú *muravidéki* (szlovéniai) magyarság szabadidős tevékenység-struktúrája hasonló is, de el is tér az ausztriai képlettől: a hasonlóság bizonyos patinás (és kevésbé patinás) művelődési lehetőségek (*múzeumok* [11.], *művelődési egyletek* [31.], *művelődési házak* [17.], *műkedvelési alkalmak* [12.] valamint a *nyelvtanulás* [28.] stb.)

² Gereben E: A kisebbségi társadalmak értékszemlélete. *INFO Társadalomtudomány*. 39. sz. (1996. dec.)

preferálásában, illetve a *szépirodalom* (16.) relatív elutasításában jelentkezik; a különbség pedig főleg abban nyilvánul meg, hogy a szlovéniai magyarok nagyon is *társaságkedvelők* (4. és 24.).

Végül a vidéki *Magyarországot* képviselő minta művelődési arculata kevés speciális vonást mutat, és ezek is inkább negatív jellegűek: a többi régióhoz viszonyítva az anyaországban mutatkozott a leglányhábbr érdeklődés a *műkedvelés* (12.), a *szépirodalom* (16.), a *művelődési házak* (17.) és a *táncos rendezvények* (24.) iránt. Meglehetősen elmosódott profil, legjobban arra a két régióra hasonlít, amellyel az általános értékorientáció vonatkozásában is leginkább egyezett: a Felvidékre és a Vajdaságra.

Végül ismételtelen hangsúlyozzuk: főntebb nem az egyes tevékenységek *tényleges*, időmérleg-vizsgálatokkal is igazolható preferenciáival foglalkoztunk, hanem e tevékenységek *presztízsével*, a kérdezettekre gyakorolt *vonzerejével*, amely inkább a *kulturális értékrend* milyenségét fejezi ki, mint a tevékenységek valóságos struktúráját. (Persze bizonyos mértékig ez utóbbit is tükrözheti.)

A kulturális orientáció „hívónevei”

Ugyancsak a kulturális értékrend, az általános *kulturális orientáció* „bemérésére” szolgáló kérdőívünk következő kérdése: „*Vannak-e a kulturális és művészeti életnek olyan – múltbeli vagy jelenbeli – személyiségei, akiket Ön különösen kedvel és becsül? S ha igen: kik azok?*” A 2. táblázat áttekintést nyújt régiónként a nem válaszolók arányáról és a leggyakrabban említett kulturális személyiségekről, konkrétan: művészekről. A kérdésre – átlagosnál iskolázottabb mintacsoportjainkban is – elég sokan nem, illetve („nem”-mel) válaszoltak. Legkevésbé a bécsi magyarok meglehetősen válogatott csoportja tért ki a válasz elől (17%), de több régióban (többek között Magyarországon) 30% körül volt az arányuk. Mindez azt is jelzi, hogy a kultúra iránt nagyon kevés érdeklődést mutató emberek önmagukat zárták ki azok közül, akik megneveztek a kulturális és művészeti élet valamelyik területéről egy vagy több hozzájuk közel álló személyiséget. Tehát *a névsorok az érdeklődőbb emberek kulturális-művészeti orientációját és ízlését tükrözik.*

Ismét szemponttá avattuk, hogy a kulturális érdeklődés látószögébe milyen mértékben kerültek be a *magyar*, és milyen mértékben az *egyetemes* kultúrtörténet személyiségei. Egy válaszadó több nevet is mondhatott, zömük (felerészük-kétharmaduk) *csupa magyar* nevet mondott.³ Kevesen, általában 5–10 százaléknyan (Vajdaságban: 15%) akadtak olyanok, akik *kizárólag nem magyar* személyiségeket neveztek meg. A *vegyesen magyar és nem magyar* válaszok aránya többnyire 10–15% között mozgott, de a Vajdaságban 20, a Muravidéken és Bécsben 23–23% volt.

A jelentősebb létszámú magyarlakta régiók tehát erősen a magyar kultúra különböző ágazatai felé orientálódnak, a kisebb magyar népességgel rendelkezők ugyan kevésbé, de ott is ez volt a domináns érdeklődési irány. A válaszadástól való *elzárkózás* általában az alacsonyabb kvalifikációs szinteken fordult elő. *Kizárólag magyar* kulturális

³ Pontosabban: Szlovákiában 48, Kárpátalján 65, Erdélyben 48, Vajdaságban 44, Magyarországon 53 százalékuk; de Szlovéniában és Ausztriában csak bő egyharmadnyian neveztek meg kizárólag magyar kulturális személyiségeket.

személyiségek megnevezése inkább kisebb településeken; az *egyetemes kultúra* szimbolikus személyiségeinek említése pedig főleg a magasabb kvalifikációjú rétegekben és a városokban volt tipikus. (Az utóbbi állítás különösen arra a kategóriára volt érvényes, amely a magyar és egyetemes kultúra képviselőit *együtt* preferálta, annak jeleként, hogy egyrészt fontos számára saját nemzeti kultúrája, másrészt nyitott a nagyvilágból érkező kulturális hatásokra is.)

2. TÁBLA

A legnépszerűbbként említett kulturális személyiségek névsora – népszerűségük csökkenő sorrendjében – a közép-európai Magyarság különböző régióiban (1992-1995)

Dél-Szlovákia	Kárpátalja	Erdély	Vajdaság	Muravidék*	Ausztria* (főleg Bécs)	Magyarország (vidék)
Munkácsy M.	Munkácsy M.	Sütő A.	Munkácsy M.	Petőfi S.	Kodály Z.	Munkácsy M.
Latabár K.	Latabár K.	Munkácsy M.	Petőfi S.	Zala György	Bartók B.	Latabár K.
Kodály Z.	Petőfi S.	Petőfi S.	Liszt F.	Ady E.	Mozart	Latinovits Z.
Petőfi S.	Latinovits Z.	Michelangelo	Karády K.	Kodály Z.	Liszt F.	Kodály Z.
Kabos L.	Kabos Gy.	Jókai M.	Kabos L.	Liszt F.	Petőfi S.	Leonardo
Ruttkai É.	Hofi G.	Kányádi S.	Latabár K.	Leonardo	Tolnay K.	Kabos Gy.
Latinovits Z.	Rátonyi R.	Vinceffy L.	Mozart	Gárdonyi G.	Sinkovits I.	Karády K.
Leonardo	Bessenyei F.	Liszt F.	Bartók B.	Bartók B.	Illyés Gy.	Petőfi S.
Bartók B.	Sas J.	Ady E.	Kodály Z.	Jókai M.		Ruttkai É.
Makovecz I.	Bartók B.	Bartók B.	Hofi G.	Beethoven		Honthy H.
Beethoven	Kabos L.	Beethoven	Beethoven	Dali, S.		Mensáros L.
Bessenyei F.	Páger A.	Erkel F.	Biszák Júlia			Michelangelo
Michelangelo	Honthy H.	Gy. Szabó B.	Jávor P.			Bartók B.
Páger A.	Kiss Manyi	Latinovits Z.	Jókai M.			Páger A.
		Széchenyi I.	Latinovits Z.			Jávor P.
			Páger A.			Simándy J.
			Bach, J. S.			
			Sinkovits I.			
			Kálmán I.			
Nem válaszolt: 27%	19%	30%	19%	30%	17%	31%

* Az alacsony mintaelemszám miatt az ausztriai és a szlovéniai adatok csak korlátozott érvényűek.

Érdeemes tekintetünkkel végigpásztázni a 2. táblázat névsorait: megtudhatjuk belőlük, hogy melyek a kultúra és a művészet „hívónevei”, fő vonatkoztatási pontjai a határon inneni és túli (kulturálisan érdeklődőbb) magyarok számára. Azt a közös kulturális talapzatot kutatjuk a magunk meglehetősen egyszerű eszközeivel, amely összeköti a különböző országokban élő magyar népeiséget. Hogy ez a talapzat valóban – inkább többé, mint kevésbé – *közösnek* mondható, azt a 2. táblázat egyes névsorai *közötti erős hasonlóságok* valószínűsítik. Talán meglepő, hogy a különböző régiók kulturális-művészeti tájékozódásának legfőbb igazodási pontját *Munkácsy Mihály* neve jelenti, és nemcsak a festő szülőföldjén, Kárpátalján, hanem szinte minden régióban.

A kérdésnek az a része, amely a kedvelt kulturális személyiség (művész) nevét tudakolta, szokásunk szerint *nyitott* volt, tehát a nevek teljesen befolyásolás-mentesen hangzottak el a válaszban. Legfeljebb egy befolyásolási tényezőt sejtethetünk a háttérben: amikor e kérdés sorra került, a kérdezési processzus már túl volt egy eléggé részletes olvasással, irodalmi kedvencekkel foglalkozó kérdéscsoporton, amely módot adott arra, hogy a válaszadó számot adjon legkedvesebb íróiról. Lehet, hogy itt ezért találkozunk viszonylag kevés irodalmi szereplővel, és ezért kapott a többi művészeti ág nagyobb hangsúlyt. Különösen a *színművészet* jelenléte szembetűnő, de a *zene*, valamint (Munkácsyn kívül is) a *képzőművészetek* is képviselőkhöz jutnak. És valamelyest az *irodalom* is: elsősorban néhány klasszikus (elsősorban *Petőfi*, majd *Ady*, *Jókai* és *Sütő András*) révén. A prezentált zenei és képzőművészeti anyag („hála” a minta emelt szintjének) ugyancsak nemes veretű: elsősorban *Kodály*, *Bartók* és *Liszt Ferenc*, valamint *Beethoven* és *Mozart*; illetve – Munkácsyn kívül – *Leonardo* és *Michelangelo*, valamint (egy-egy helyen): *Makovecz Imre*, *Gy. Szabó Béla*, és *Zala György* neve fémjelzi. A felvonultatott színésztársadalom – a képviselt műfajokat tekintve – már sokkal vegyesebb képet mutat: a skála a tragédiától és az operától a középfajú drámán át az operettig, sőt a kabaréig terjed. A legnépszerűbb színművészeknek talán *Latabár Kálmán* és *Latinovits Zoltán* mondhatók, de nyomukban jár *Kabos Gyula*, *Karády Katalin*, *Ruttkai Éva*, *Tolnay Klári* és még mások. Különböző habitusú élő színészek is fellépnek ezen a kárpát-medencei virtuális magyar színpadon: *Bessenyei Ferenc*, *Hofi Géza*, *Kabos László*, *Sinkovits Imre* stb.

A színművészeknek a listák többségében tapasztalható túlsúlyát a *televízió*, illetve a televízió által közvetített régi és újabb filmek számlájára írhatjuk, amit az is valószínűsít, hogy különösen azon régiók listáin jelentős a színészek aránya, ahol a magyar televízió jól fogható. (A Duna Televízió felmérésünk idején még gyermekcipőben járt, hatása a válaszokban kevésbé érvényesülhetett.) A *leginkább „színész-domináns” listát Kárpátalja produkálta*: névsoruk szinte olyan, mint egy hétvégi tévéműsor stábilistája: találni rajta néhány művészi értéket, de az egészben a *szórakoztató jelleg dominál*. A *legveretesebb névsor* (Szlovénia és Ausztria kis mintacsoportjain kívül) *Erdélyben állt össze*, ráadásul ez tartalmazza a legtöbb lokális értéket is (Sütő, Kányádi, Gy. Szabó). A színművészetet itt csak egyvalaki képviseli (legalábbis az első 15 név között): Latinovits Zoltán.

Az olvasás intenzitása

A könyvolvasás gyakoriságára vonatkozó adatok (lásd 3. sz. táblázat) arra utalnak, hogy a hét ország közül a jelentős regionális kulturális hagyománnyal rendelkező erdélyi magyarok a legszorgalmasabb könyvolvasók. Reprezentatív adatok szerint könyvolvasóik aránya 6–7%-kal magasabb a megfelelő magyarországi adatnál: mintegy 70%-os. Az utóbbi években azonban megfigyeléseink szerint Erdélyben is csökkent az olvasás gyakorisága.⁴ A Jugoszlávia utódállamaiban élő magyarok pedig – ebben nyilván a térségben zajló negatív történelmi folyamatoknak is részük van –

⁴ Részletesebben lásd: Gereben F.: Az erdélyi magyar olvasáskultúra közelmúltja és jelene. *Fordulópont*, 1999/2–3. sz.

kétszerte-négyzerte nagyobb arányban tartózkodnak mindenfajta könyvolvasástól, mint a többi régióban. (Ugyanakkor – talán nem véletlenül – ők voltak a leggyakoribb rádió- és televízió-használók is.) A könyvolvasás mennyisége esetében (lásd 3. sz. táblázat) a határokon „innen és túl” helyzet nem produkál élesen eltérő magatartásformákat: a legjobb és a legrosszabb teljesítményt egyaránt a Magyarországon kívül élő csoportok érték el. E relációnál fontosabbnak tűnik – több más tényező mellett – a regionális kulturális hagyomány és az audio-vizuális eszközökhöz való viszony.

3. TÁBLA

*A könyvolvasás gyakorisági pontszáma**

Régió	Átlagos pontszám	Régió	Átlagos pontszám
Dél-Szlovákia	2,87	Vajdaság	2,13
Kárpátalja	2,18	Muravidék	1,18
Erdély	3,14	Ausztria	2,81
Magyarország (vidék)	2,95		

* A nem olvasók 0 pontot, a nagyon ritka olvasók 1, az időnként olvasók 3, és a rendszeresen olvasók 5 pontot kaptak.

Mind a hét országban következetesen ismétlődik az olvasásszociológia immár köz-helyszerű tapasztalata: az alacsonyabb iskolázottságú, fizikai foglalkozású és inaktív (nyugdíjas, háztartásbeli) csoportok könyvolvasói hányada és olvasás-gyakorisága elmarad az átlagostól, míg *a kvalifikáció fokozatain felfelé haladva növekszik az olvasás intenzitása*. (Némi egyszerűsítéssel elmondható, hogy a *nem* olvasók általában az inaktív csoportjában, a *nagyon ritkán* olvasók pedig a fizikai foglalkozásúak körében érik el a legmagasabb arányszámokat, míg a *rendszeres* olvasás legadekvátabb társadalmi közegének az értelmiség mutatkozik.) Ugyancsak országról-országra, régióról-regióra visszatérő törvényszerűség, hogy *a nők többen és többet olvasnak*, mint a férfiak; és általában a *fiatalabb korúak* (30 év alattiak) is *aktívabb könyvolvasók*, mint az idősebbek. Az ugyancsak jól ismert tendencia – mely szerint a nagyobb településeken többet olvasnak az emberek, mint a kisebb falvakban – érvényesült a jelenlegi szerteágazó terepen is.

A magyar nemzetiség adott településen belüli részarányát a kisebbségi magatartás és mentalitás vizsgálata szempontjából a legfontosabb független változók egyikének tekintettük. A mutatónak a könyvolvasással való kapcsolatát egyrészt kétdimenziós százalékos kereszttáblákkal, másrészt a kisebbségi-többségi helyzet különböző kategóriáira kiszámolt átlagos olvasási pontszámokkal vizsgáltuk. Az összefüggések nem túl markánsak, de minden országban (kivéve Szlovákiát, ahol a szórvány- és a tömbmagyar-szituáció nagyon hasonló – és egyaránt aktív – olvasói magatartást indukált) ugyanazon irányba mutattak: *a kisebbségi helyzetben élők* (főleg a 30%-osnál kisebb arányról van szó) *valamivel többen és többet olvasnak*, mint azok, akik lakóhelyükön erős (főleg: 90% feletti) többségben vannak. (Ez a tendencia legerősebben a Vajdaságban érvényesült, ahol a szórvány olvasási intenzitása – 2,83 pont – csaknem háromszorosan haladta meg a tömbmagyarság 1,00 értékű olvasási átlagpontszámát.)

Az iménti tapasztalathoz kapcsolódik az a tendenciaszerű összefüggés is, amely a nem magyar (főleg *vegyes*) *tannyelvű* és a magasabb olvasásintenzitás között volt észlel-

hető majdnem minden országban. (A szlovákiai magyarság kivételt képezett.) Ez utóbbi korrelációt részben magyarázhatta az a tény is, hogy a legtöbbet olvasó értelmiségi réteg – mint már szó volt róla – anyanyelvi egyetem híján, többnyire a többség nyelvében szerzett diplomát. Ha alsóbb iskolákat magyarul is végeztek, iskolázásuk – legjobb esetben – vegyes tannyelven bonyolódott, és jobb olvasási teljesítményük e kategória olvasási mutatóját javította. Ezen túlmenően – erős valószínűség szerint – szerepet játszhatott a *kompenzációs szándék* is: ha valaki kisebbségi helyzetben, főként *ha szórványszerű kisebbségben él*, esetleg a kultúrához, ezen belül *az olvasáskultúrához fűződő szálainak erősítésével próbálja meg pótolni a hovatarozás-érzés megélésének hétköznapi nehézségeit, illetve fokozott kulturális aktivitással válaszol egy másik nyelvel, egy másik kultúrával való találkozás mindennapos kihívásaira.* (Ez a jelenséget – kissé halványabban ugyan – a kilencvenes évek végén Erdélyben végzett reprezentatív felmérésünk során is észleltük.) Feltevésünk igazságtartalmát (tehát azt a tényt, hogy az olvasáskultúra valóban hordoz valamiféle kompenzációs, a kisebbségi helyzet hátrányait csökkentő szerepkört), más tapasztalataink is megerősítették, így a könyvolvasás aktivitási fokával kapcsolatos megfigyeléseink, és az olvasmányok szerkezetének, az olvasói ízlésnek vizsgálata során észlelt – később ismertetett – tendenciák.

Ami az olvasási *aktivitást* illeti, egy kérdéssorozatra adott válaszok alapján azt állapíthattuk meg, hogy a határon túli (elsősorban az erdélyi és a vajdasági) magyarok általában véve *elmélyültebben és elgondolkodóbban* (vissza-visszalapozva, jegyzeteket készítve, töprengve stb.) olvasnak, mint a magyarországi könyvolvasók.⁵ Az utóbbiak viszont a felületesebb és kapkodóbb olvasási módok (a „kihagyásos” és az abbahagyott olvasás) terén mutattak föl előnyt. Vagyis *a határon túli könyvolvasók aktívabban olvasóknak bizonyultak.* Nem állítjuk, hogy csak azért, mert kisebbségi helyzetben élnek, hisz az anyaország polgáraitól más tényezők (modernizációs szint, értékorientáció, életmód stb.) tekintetében is különböznek, de biztosnak látszik, hogy az olvasási módok eltéréseibe a kisebbségi helyzet is belejátszik: ugyanis a tömbmagyar szituációtól *a szórványhelyzet felé haladva az olvasási aktivitást többnyire növekvő mértékűnek találtuk.*

Mit olvasnak?

Felméréseink során többféle adatot gyűjtöttünk az interjúalanyok által olvasott *konkrét könyvekről.* Feljegyeztük a kérdezést megelőző *6 hónap olvasmányait,* tehát egy válaszadótól több könyvet is. Ennek alapján összeállítottuk az utóbbi fél évben olvasott könyvek *legnépszerűbb szerzőinek* listavezetőit.

A legnépszerűbb olvasmányok (itt nem közölt), és a „kedvenc” szerzők 4. táblázatban ismertetett listáin sűrűn találkozunk visszaköszönő, több régióban is előforduló művekkel és nevekkkel. Ilyen pl. a *Biblia,* amelyet a 90-es évek első felében (mintegy pótolva az előző évtizedek mulasztásait) a jelek szerint minden régió magyarsága meglehetősen aktivitással forgatott; valamint – s ez inkább a Magyarországon kívüli

⁵ Részletes ismertetését lásd Gereben F.: *Hogyan olvasunk – határon innen és túl? Könyv, Könyvtár, Könyvtáros,* 1999/8. sz.

régiókra igaz – a 19. századi és újabb magyar klasszikusok (elsősorban *Jókai, Gárdonyi, de Mikszáth, Móricz, Tamási Áron* és *Sütő András* is); művei, és – a világirodalom képviselőit – *Sienkiewicz Quo vadis*-a. A diktatórikus rendszer „búcsúztatásaként” két régió (Kárpátalja és Erdély) olvasmánylistáján is találkozunk *Szolzensenyicin* Gulag-jával. És találkozunk elég szép számban a szórakoztató olvasmányok különböző válfajaival, illetve ezek szerzőivel: *Rejtő Jenőtől Passuth Lászlón, Dallos Sándoron és Szilvási Lajoson* át *Margaret Mitchell*-ig és *Robin Cook*-ig. A határon túli magyar olvasók szórakoztató olvasmányainak szerzői között elég sok olyan névvel találkozunk, akik Magyarországon a korábbi évtizedekben voltak népszerűek. A magyarországi listákon különösen hangsúlyos a bestsellerek és a bestseller-szerzők jelenléte: jószerevel minden más (főleg klasszikus) irodalmi vonulatot kiszorítanak, legfeljebb egy-két ismeretközlő művet (*W. Churchill*-től és *J. Silvá*-tól) „túrnek meg” maguk mellett.

4. TÁBLA

A felmérést megelőző fél év olvasmányainak legnépszerűbb szerzői (Hat ország magyar nemzetiségű felnőtt könyvolvasóinak válasza alapján)*

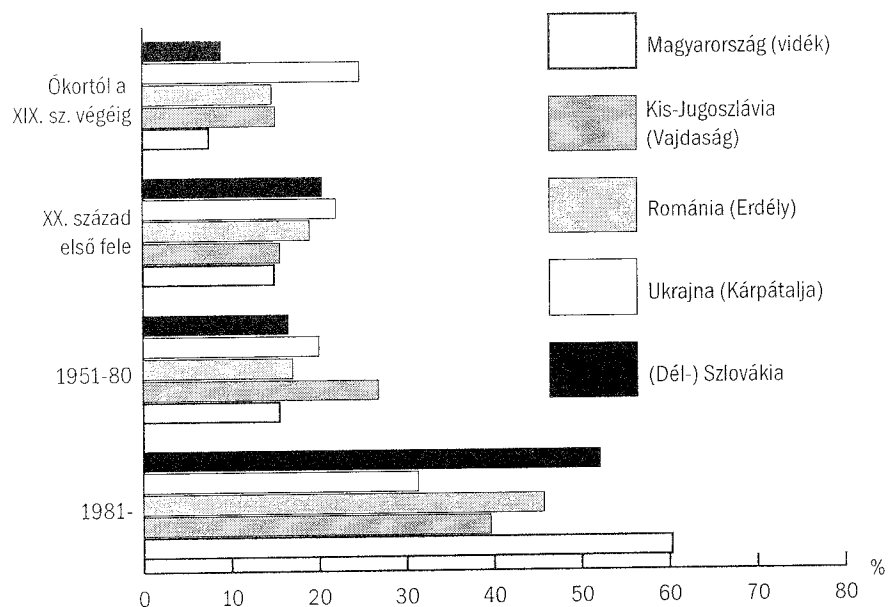
	(Dél-) Szlovákia	Ukrajna (Kárpátalja)	Románia (Erdély)	Kis-Jugoszlávia (Vajdaság)	Szlovénia (Muravidék)	Magyarország (vidék)					
Szerző/említés	Szerző/említés	Szerző/említés	Szerző/említés	Szerző/említés	Szerző/említés	Szerző/említés					
Szilvási L.	30	Jókai M.	37	Jókai M.	110	Jókai M.	40	Rejtő J.	8	Cook, R.	21
Rejtő J.	27	Rejtő J.	33	Gárdonyi G.	22	Szilvási L.	31	Mikszáth K.	5	Fable, V.	16
Berkesi A.	25	Gárdonyi G.	19	Christie, A.	21	Rejtő J.	21	Gárdonyi G.	4	Christie, A.	13
Jókai M.	24	Dumas (id.)	14	Nyíró J.	19	Berkesi A.	20	Passuth L.	4	Dumas (id.)	13
Steel, D.	24	Szilvási L.	14	Rejtő J.	18	Móricz Zs.	18	Sütő A.	4	Mitchell, M.	11
Kenneth, C.	16	Kenneth, C.	13	Móricz Zs.	16	Gárdonyi G.	12	Fekete I.	3	Steel, D.	11
Jimenes, H.	13	Mikszáth K.	12	Dumas (id.)	15	Fekete I.	10	Folett, K.	3	Moldova Gy.	10
Mitchell, M.	13	Cook, R.	11	Mikszáth K.	15	Kenneth, C.	10	Horváth K.	3	Nemere I.	9
Hailey, A.	12	Dallos S.	11	Verne, J.	14	Sütő A.	10	Móricz Zs.	3	Asimov, I.	8
Mikszáth K.	12	Berkesi A.	9	Passuth L.	13	Mikszáth K.	9	Tamási Á.	3	Lőrincz L.	8
Móricz Zs.	12	Verne, J.	9	Somogyvári	13	Chronin, A.	7			Jókai M.	7
Cook, R.	10	May, K.	8	Szilvási L.	12	Illyés Gy.	7			Merle R.	7
Dallos S.	10	Lőrincz, L. L.	7	Sütő A.	11	Moldova Gy.	7			Brontë, E.	6
Gárdonyi G.	10	Szolzensenyicin	7	Szabó M.	11	Szabó M.	7			Charriére, H.	6
Graham, H.	9	Orwell, G.	6	Wass A.	11	Zilahy L.	7			Follett, K.	6
Janics K.	9	Passuth L.	6	Cooper, J. F.	10					Kenneth, C.	6
Ripley, A.	9	Tamási Á.	6	Krudy Gy.	10					Mahmudi, B.	6
Christie, A.	8	Zilahy L.	6	Merle, R.	10					Marsh, E.	6
Moldova Gy.	8									Scott, R.	6
										Silva, J.	6
Felvétele	1993	1992/93	1993	1992/93	1995/96	1993					
Elemzés	284	251	338	211	66	257					

* A minta elemszám alacsony volta és az adatok erős szóródása miatt eltekintünk az ausztriai (búcsi) magyarok szerzőlistájától.

Azt a szűkebb értelemben vett olvasmányanyagot, amelyet az interjúalanyok *legutóbb* (esetleg épp a felmérés során) *olvastak*, több szempontból is megvizsgáltuk. Ennek az olvasmányanyagnak (amely immár nemcsak a jéghegy csúcsát, hanem teljes terjedelmét foglalta magában) a művek keletkezési ideje, a szerzők nemzetisége, és az olvasmányok stílusa szerinti – országonkénti – megoszlását az 1., 2. és 3. ábra szemlélteti. Ezek az ábrák nagyon konkrét, ezáltal az átlagosnál megbízhatóbb információkat közölnek (kivéve az alacsony mintaelemszám miatt mellőzött szlovéniai és az ausztriai adatokat), mert a levont következtetések – becslések mellőzésével – a kilencvenes évek első felének *reális olvasmányanyagára* épülnek.

1. ÁBRA

A legutóbbi olvasmányok összetétele a keletkezés kora szerint (öt ország magyar nemzetiségű felnőtt könyvolvasóinak válasza alapján), 1991-1995

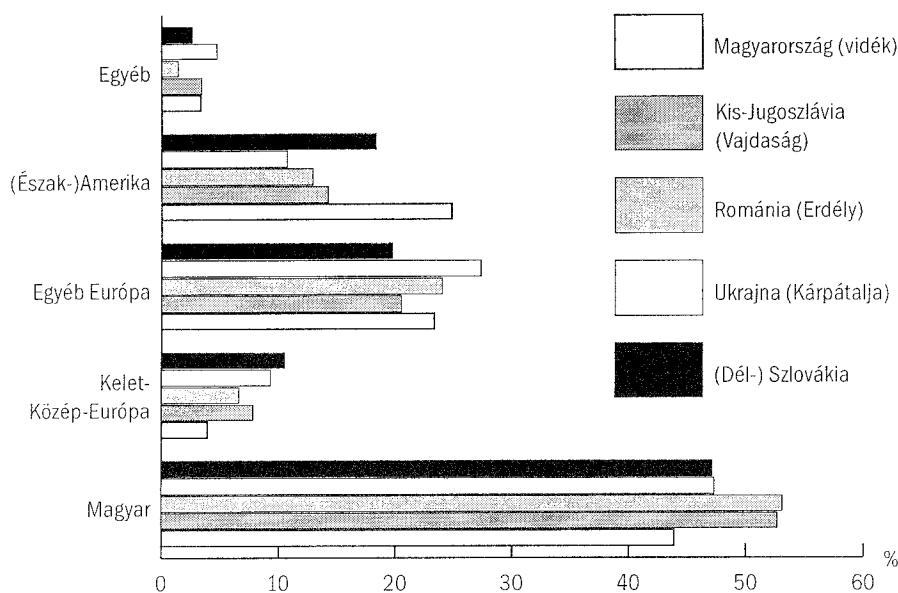


Ami az olvasmányok *keletkezési idejét* illeti, a hazai tapasztalat szerint az elolvasott könyvek évtizedről évtizedre egyre „fiatalabbak” lesznek: egyre nagyobb hányaduk íródik a felmérést megelőző egy-másfél évtizedben, míg a 19. században és még régebben keletkezett művek fokozatosan visszaszorulnak. Az anyaországban a kilencvenes évek első felében az olvasmányoknak már 60%-a íródott a felmérést megelőző egy-másfél évtizedben (lásd 1. ábra), szemben a határon túli magyarság több régiójában mért 30–40% körüli adataival. Tehát a könyvújdonságok iránti érdeklődés és a „naprakész” olvasói tájékozódás Magyarországon a legerősebb, erős még a szlovákiai

(és valószínűleg az ausztriai emigráns) magyarok körében is. A legtöbb régi keletű (19. századi vagy korábbi) olvasmánnyal Kárpátalján találkoztunk.

2. ÁBRA

A legutóbbi olvasmányok összetétel a szerző nemzetisége szerint (öt ország magyar nemzetiségű felnőtt olvasóinak válasza alapján), 1991-1995



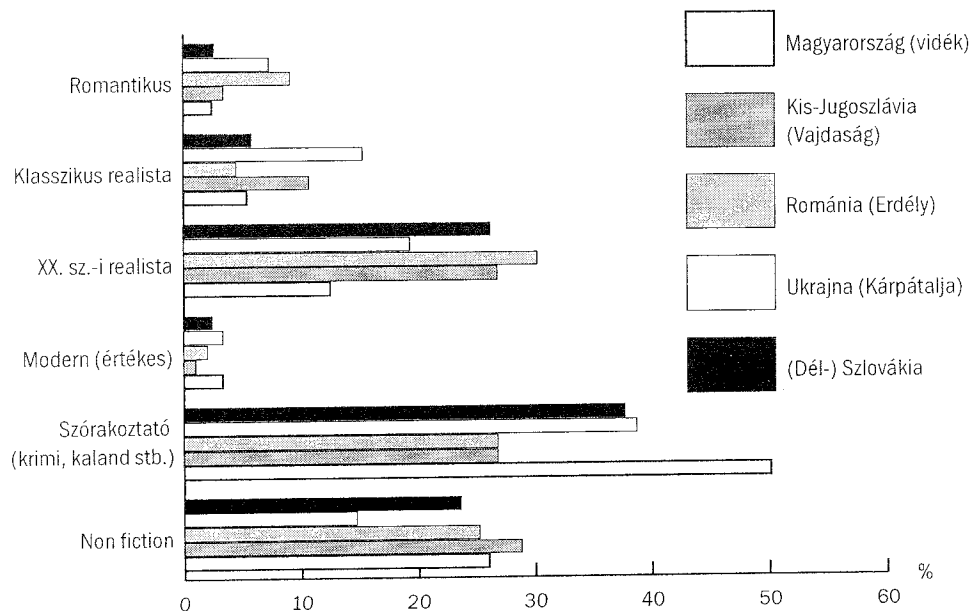
A múlt-, illetve a jelen-orientált olvasói szemléletnek Magyarországon eléggé kialakult társadalmi *réteg-háttere* van: az újdonságok kedvelése inkább a kvalifikáltabb és urbanizáltabb rétegekhez kötődik, a régebbi keletkezésű könyvek preferálása pedig a fizikai foglalkozású és az inaktív rétegekre jellemző jobban. Határon túl ezek a tendenciák ugyancsak észlelhetők, de elmosódottabban, kevésbé élesen jelentkeznek. (Az 1998-ban végzett erdélyi felmérés – a modernizációs tendenciák erősödésének jeleként – a rétegspecifikus jegyek magyarországihoz hasonló átrendeződését tapasztalta.)

A szórvány-, illetve tömbmagyar szituáció még ennyire sem differenciálta az olvasmányszerkezet régi-új dimenzióját. Csak Erdélyben és a Vajdaságban volt jól kivethető a tendencia: a szórványhelyzet felé haladva a régebbi, a tömbmagyar helyzethez közelítve az újabb keletű könyvek váltak népszerűbbé. (De a szórvány is több friss – 1980 után íródott – könyvet forgat, mint 19. századit!) A határon túli régiók és a szórványnépesség konzervatív olvasmányválasztási hajlandósága egyrészt kétségtelesen a könyvellátás nehézségeire, a *könyvválaszték hiányosságain* vezethető vissza, másrészt pedig arra a (több területen jelentkező) tapasztalati tényre, mely szerint a *kisebbségi helyzet hajlamos felértékelni a múltat és a hagyományt*.

Az olvasmányok szerzőinek nemzetisége szerinti régiónkénti megoszlások (lásd 2. ábra) az anyaországban mutatják legalacsonyabbnak a magyar szerzők arányát. Magyarországon ezt az arányt az elmúlt évtizedekben fokozatosan csökkenőnek találtuk. A határon túli magyar olvasók láthatólag jobban ragaszkodnak anyakultúrájuk szerzőihez, különösen Erdélyben, Vajdaságban (és Szlovéniában). A közép- és kelet-európai térség szerzői korábban is (legalábbis a nyolcvanas évektől) nagyon szerény olvasói érdeklődésre számíthattak Magyarországon. Határon túl azonban (beleértve ebbe a kategóriába a többségi népek szerzőit is) valamivel magasabb irántuk a kereslet. Az egyéb európai szerzők (itt főleg nyugat-európaiakról van szó) szinte minden régióban jóval olvasottabbak az előző kategóriánál, általában az olvasmányok egyötödét-egynegyedét teszik ki. Az amerikai (itt túlnyomóan az Amerikai Egyesült Államokról van szó) szerzők a rendszerváltozás éveiben az anyaországban nagyon jelentős mértékű (háromszoros-négyszeres) népszerűséggyarapodást könyvelhettek el. Az amerikanizálódás eme megjelenési formájában a határon túli magyar olvasók egyelőre (a kilencvenes évek végéig!) – talán a szlovákiaiakat leszámítva – még nem követték a magyarországiakat. (Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem is fogják.) Tehát a határon túli magyarok (az olvasmányanyag összetételének százalékos arányaiban gondolkodva) kevesebb amerikai, kb. ugyanannyi nyugat-európai, de több kelet-európai és magyar szerzőt olvasnak, mint az anyaországi könyvolvasók.

3. ÁBRA

A legutóbbi olvasmányok összetétele az olvasmányok stílusa (jellege) szerint (öt ország magyar nemzetiségű felnőtt könyvolvasóinak válasza alapján), 1991-1995



Az olvasmányszerkezet talán leginformatívabb, immár a könyvek esztétikai értékességéről is árulkodó keresztmetszetét az olvasmányok *stílus* szerinti megoszlása adja (3. ábra). A romantika az erdélyi és a kárpátaljai olvasmány szerkezetben kapja a leg-erősebb képviselőt; a klasszikus (19. századi) realizmus ugyancsak Kárpátalján, valamint a Vajdaságban. A 20. századi realizmus műveit elsősorban Erdélyben olvasták, de mindenütt jóval többen, mint Magyarországon. *Az anyaország a klasszikusok minden válfajának olvasásában hátul kullog, viszont élen jár a könnyebb fajsúlyú szórakoztató olvasmányok említésében*: az olvasmányoknak Magyarországon mintegy fele részét (Erdélyben és a Vajdaságban csak mintegy negyedét) teszik ki az esztétikailag kevésbé értékes lektúrák és bestsellerek. A kommersz irodalom egyre fokozódó hazai térhódítását az évtizedenként megismételt korábbi vizsgálatok híven szemléltetik. Ez a tendencia feltehetőleg nem áll meg a határoknál, így a közeljövőben a határon túli magyarok körében is számolhatunk (valószínűleg a hazainál visszafogottabb) jelentkezésével. Növekvő arányú olvasmánytípus az ismeretközlő irodalom is, amely ma már nemcsak Magyarországon teszi ki az olvasmányok mintegy egynegyedét (a Muravidéken harmadát, Bécsben pedig felét!), hanem – Kárpátalja kivételével – minden nagyobb régióban. (A non fiction olvasásának alacsony kárpátaljai aránya természetesen nemcsak az ottani olvasók kissé archaikusan szépirodalom-centrikus érdeklődésével, hanem az ottani könyvvászték hiányosságai miatt is magyarázhatóak.)

A magyarság részaránya (mint független változó) szempontjából jellegzetes (és – legalábbis Erdélyben – a kilencvenes évek végén is érvényesülő) tendenciákkal találkozunk: a szórványhelyzet felé haladva minden régióban erősödik a 20. századi realista irodalom, ezen túlmenően Kárpátalján és Erdélyben a romantikus, Vajdaságban pedig a 19. századi realista irodalom olvasottsága. A szórakoztató irodalom népszerűsége pedig – ugyancsak mindenütt – a tömbmagyar (vagy legalábbis többségi magyar) vidékeken a legnagyobb. Vagyis az olvasás rekreációs, kikapcsoló funkciójával, mondhatjuk úgy is: *a szórakozás „luxusával” inkább a többségi helyzetben lévők élnek, a kisebbségi (főleg a szórvány-)szituáció az olvasmányok tradicionális értékeit hordozó vonulatait erősíti.*

Olvasói ízlés

Az olvasásszociológia rendre visszatérő tapasztalata, hogy az (előző fejezetben tárgyalt) aktuális olvasmányok választéka újabb keletkezésű, „naprakészebb”, mint az ún. „kedvenc”-listáké. Ez utóbbiak olyan kérdésekre adott válaszok termékei, mint pl.: „*Kik a legkedvesebb írói?*” „*Melyek élete legemlékezetesebb olvasmányélményei?*” és amelyek általában nem annyira a jelenlegi, mint inkább a múltbeli olvasói érdeklődést tükröztetik. Többnyire olyan múltbeli olvasási élményekről van szó, amelyeknek pozitív emléke, normatív kisugárzása máig elhat. A kedvenc szerzőkben és művekben tehát inkább egy virtuális „olvasási múzeum” megbecsült dokumentumait, a kevésbé változékony *olvasói ízlés* objektívációit, semmint élő olvasmányokat kell látnunk. (Az utóbbi kitétel – az olvasmány-listák ismeretében – elsősorban Magyarországra igaz.)

A nyolc országban élő közép-európai magyarságnak⁶ egységesen Jókai Mór a legkedvesebb írója. (Mintha igaza lenne Hamvas Bélának, aki az „Öt géniusz” c. esszéjében azt állítja, hogy a Kárpát-medence térségében fellelhető öt „helyi szellemiség” mindegyikét a magyar írók közül egyedül Jókai ismerte volna anyanyelvi fokon...) Jókai nem egyszerűen csak élen áll, hanem a nagyobb létszámú régiókban (elsősorban Szlovákiában, Kárpátalján, Erdélyben, de Magyarországon is) egyenesen hegemon helyzetben van. Jókait általában a magyar klasszikusok (*Mikszáth, Gárdonyi, Móricz, Petőfi* stb.) masszív tömbje követi; kivéve Magyarországot és némileg Szlovákiát, ahol *Szilvási, Berkesi, Rejtő, R. Cook* (és mások) megbontják és visszaszorítják a klasszikusok falanxát. Tehát az utóbbi években-évtizedekben jelentős népszerűsége jutó lektúrák és bestsellerek szerzői (illetve ezek közül a legolvasottabbak) immár felküzdötték magukat a „kedvenc”-listák előkelőbb (főleg Magyarországon), vagy szerényebb (főleg Erdélyben és Kárpátalján) helyeire is.

Rákérdeztünk azokra a művekre is, amelyek felnőtt korú válaszadóink életében a legfőbb (irodalmi) vonatkozási pontokat, a legnagyobb, legpozitívabb emléké *olvasmányélményeket* jelentették. Ezeknek jó része bizonyára még ifjúkori emlék, mint pl. *A Pál utcai fiúk*, *A Légy jó mindhalálig*, *A Tüskevár*, a *Jókai*-könyvek. És *Gárdonyi Géza* örökifjú prózai eposza, *Az egri csillagok* is, amelyről tudni kell, hogy (ismét Horvátországgal kiegészítve) *nyolc ország magyar olvasóinak legkedvesebb regénye*. A második (vagy harmadik) helyen szinte mindenütt valamelyik Jókai-mű áll, általában *Az arany ember* (és/vagy *A kőszívű ember fiai*). Ezek a közép-európai magyar népcsoportok közös irodalmi élményvilágát, *kulturális talapzatát jelentő alapművek*, amelyeket általában a fentebb említett (és más) klasszikus ifjúsági könyvek, valamint néhány világirodalmi alkotás (*A Biblia, Hugo, Sienkiewicz, Hemingway, L. Tolsztoj, a Brontë-nővérek* művei), és néhány bestseller (elsősorban *Dallos Sándor* Munkácsy-életrajza és *M. Mitchell* örökzöldnek tűnő regénye, az *Elfújta a szél*) egészíti ki.

A különösen kedvelt szerzők és művek együttese – a listák élmezőnyének ismertetésén és elemzésén túl – lehetőséget nyújtanak egy olyan *ízlés-kategóriarendszer* létrehozására is, amely módszertanilag sokféle információt (beleértve az élmezőnyből kiszorult nagyszámú „kedvencet” és a preferált olvasmánytípusokat is) sűrít össze és tesz könnyen kezelhetővé, és amely így közvetlenül és viszonylag megbízhatóan vall a személyiség értékrendjébe ágyazott szűrő-, illetve válogatórendszeréről, az *ízlés milyenségéről*.

Az 5. sz. táblázatban ismertetett ízléstípusainkba (amelyeket immár jó néhány felmérésünkben alkalmaztunk) az egy-egy olvasó által preferált olvasmányfajták, kedvenc írók, emlékezetes olvasmányok esztétikai-stiláris minőségét figyelembe véve, a rendelkezésre álló információk *összhatását, domináns elemét* vizsgálva soroltuk be az olvasókat.⁷

Az itt szereplő tipológia a megállapodottabb, *belső normává emelt olvasói érdeklődést* fejezi ki, de üzenete sok tekintetben hasonlít a kurrens olvasmányok korábban

6 Ez az állítás – azóta megbizonyosodhattunk róla – a horvátországi magyarokra is érvényes.

7 A besorolás technikájának részletes ismertetését lásd: *Gereben F.* Könyv, könyvtár, közönség. I. m. 118–119. p.

elemzett szerkezeti sajátosságaihoz. Elsősorban abban, hogy a 19–20. századi (realista) klasszikusok kedvelésén alapuló „klasszikus” ízléskategória Magyarországon érte el a legalacsonyabb arányszámot, hátulról a 2. helyen pedig a szlovákiai magyarság áll. A kevésbé értékes szórakoztató irodalom preferálását jelentő ízléstípusok („bestseller II.”; „lektúr”) az anyaországban voltak a legnépesebbek (a „bestseller” tekintetében Szlovákiával holtversenyben); a „romantikus” kategória viszont Magyarország határain kívül volt (Ausztriát leszámítva) mindenütt népszerűbb. *A kisebbségi helyzet tehát az ízlés terén is erősen felértékeli a kulturális tradíciók, a klasszikus irodalmi értékek szerepét; az anyaország viszont – ismét úgy látszik – könnyebben enged a kommercialitások csábításának, valamint (az ausztriai és szlovéniai magyarok példáját követve) a non fiction modernizációs vonzerejének.*

5. TÁBLA

Olvasói ízléskategóriák (Hét ország magyar nemzetiségű felnőtt könyvolvasóinak százalékos megoszlása) /1991-1995/

	(Dél-) Szlovákia	Ukrajna (Kárpátalja)	Románia (Erdély)	Kis-Jugoszlávia (Vajdaság)	Szlovénia* (Mura-vidék)	Ausztria* (főleg Bécs)	Magyarország (vidék)
„Modern” (az értékes kortárs irodalom dominanciája)	4,2	2,4	6,4	6,7	7,6	12,5	5,4
„Klasszikus” (a XIX-XX. sz-i realista klasszikusok dominanciája)	23,2	35,9	35,3	37,8	34,8	32,8	14,2
„Bestseller I.” (a „nagy irodalom” látszatát keltő fél- ill. álművészi irodalom – értékes művek társaságában)	17,4	10,4	15,7	17,7	9,1	18,7	16,3
„Bestseller II.” (bestseller kedvencek önmagukban ill. szórakoztató irodalom társaságában)	23,4	11,1	13,8	10,5	4,5	4,7	22,2
„Romantikus” (a XIX. sz-i romantika dominanciája)	13,7	17,5	16,3	12,9	18,2	4,7	10,6
„Lektúr” (a szórakoztató irodalom direkt műfajainak dominanciája, esetleg romantikával)	12,1	16,7	9,7	8,1	6,1	4,2	20,4
„Ismeretközlő” (kizárólag tűnő non fiction-érdeklődés)	4,4	4,4	1,9	5,7	18,2	20,3	9,6
Egyéb	1,6	1,6	0,9	0,6	1,5	2,1	1,3
Sum	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
N=	431	251	484	211	66	63	387

* A mintaelemszám alacsony volta miatt az adatok csak korlátozott érvényűek.

Emlékeztetnünk kell az olvasót, hogy korábbi tapasztalataink szerint azokon a vidékeken, ahol a magyarok nagyon kis arányban (10; vagy legfeljebb 30%-ban) részesedtek az összlakosság létszámából, nagyobb olvasási gyakorisággal és aktivitással, a régebbi keletkezésű, az irodalmi hagyományhoz és az esztétikai értékhez erősebben kötődő olvasói érdeklődéssel találkoztunk, mint a tömbmagyar vizsgálati helyszíneken. Ezeket a tapasztalatainkat erősítik meg a sűrített ízléskategóriákra vonatkozó megfigyeléseink is: *az esztétikailag értékesebb ízléskategóriák* („modern”, „klasszikus”)

aránya – minden régió esetén – a *szórvány-szituációban magasabb*; míg a *kommersz jellegű* (a kevésbé fajsúlyos olvasmányokat preferáló) *típusok* („bestseller”, „lektűr”) rendre *inkább az erősen többségi helyzethez kötődnek*. Ha a jelenséget áthelyezzük a kedvenc írók síkjára, azt mondhatjuk, hogy *a szórványban élők jobban ragaszkodnak ifjúkori irodalmi eszményeikhez, a jónak és szépnek tartott olvasmány-normákhoz: úgy is mint emlékhöz, és úgy is mint reális olvasmányanyaghoz*.

A 6. táblázat két kiemelt ízléskategória (a „klasszikus” és a „lektűr”) adataival illusztrálja a fentebb mondottakat: jól látható, hogy a szórvány és az erős többségi helyzet ízléscsúcsa közötti különbségek – Erdély kivételével – meglehetősen nagyok, és minden jelentősebb létszámú régióban azonos irányba mutatnak. Az Erdélyben mért ízléskülönbségek (a táblázatban nem szereplő ízléstípusoknál is tapasztalható) csekély volta egy olyan, meglehetősen stabil ízlésstruktúrára (a lektűr-centrikus olvasói beállítódás súlyát mintegy ötszörösen meghaladó *hagyományos ízléskategóriák* – a romantikával is számolva – *erős dominanciájára!*) enged következtetni, amely kevésbé van kiszolgáltatva a kisebbségi és többségi helyzet – egyébként fontos szerepet játszó – befolyásoló hatásának.

6. TÁBLA

Egy-egy régió magyar anyanyelvű könyvolvasóinak százalékos arányában

	"Klasszikus" ízléstípus		"Lektűr" ízléstípus	
	30% alatti	70% feletti	30% alatti	70% feletti
Dél-Szlovákia	50	18	4	13
Kárpátalja	44	31	12	20
Erdély	38	34	9	11
Vajdaság	54	22	1	11

Ki van téve viszont az *iskolai tanulmányok nyelvének*: a végig anyanyelvű iskolázás főleg a „klasszikus” ízlésorientációnak látszik kedvezni, a vegyes (illetve többségi) tannyelv pedig a „lektűr”-típusoknak. Mindez Erdélyre érvényes. A többi régióban (az imént taglalt kisebbség-többség indikátor tendenciájához simulva) a tömbmagyar helyzet adekvát magyar tannyelvűsége inkább mintha valamelyest a könnyedebb szórakozói attitűdök felé mozdulna el. A (főleg a szórványra jellemző) vegyes, illetve nem magyar tannyelvűség pedig – az ide tartozó átlagosnál több értelmiségi, és az olvasáskultúra már többször tapasztalt kompenzációs funkciója folytán, inkább valamelyest az értékesebb típusok felé tér el.

Mindez azért különösen érdekes, mert a kulturális (olvasási) hátrányok – az ún. *Máté-effektus* („akinek van, annak adatik...”) szabályainak megfelelően – általában arra mutatnak inkább hajlandóságot, hogy *főlerősítsék* az egyéb társadalmi (szociális, egészségügyi stb.) hátrányok hatását.⁸ Nem egészen világos: *kisebbségi helyzetben mi-*

⁸ Lásd erről részletesebben: Gereben Ferenc: Az ún. „Máté-effektus” az olvasás- és könyvtárszociológiában. *Könyvtári Figyelő*, 1997/3. sz.

ért nem érvényesül a Máté-effektus? A kisebbségi lét, mint hátrány, miért nem viselkedik úgy, mint más hátrányosító tényezők (az alacsony, kvalifikálatlan társadalmi státus, az öregség, a betegség, a rossz lakáshelyzet, a családi struktúra felbomlása stb.)? Talán azért, mert a kisebbségi és szórványhelyzet (nem vitatva esetleges gazdasági, mobilitási stb. hátrányait), úgy látszik, hogy elsősorban mégiscsak a *lélektani és a kulturális tényezők hátránya*, amely – az egyéb társadalmi feltételek megléte esetén – *fokozott pszichikai* (önértéktudat!) *és kulturális aktivitással* bizonyos mértékig *kiegyenlíthető*. Hipotetikus válaszukkal természetesen nem érezzük a kérdést lezárttnak: feltevésünk megerősítését, kiegészítését vagy elvetését azonban a következő vizsgálatok feladatává kell tennünk.

GEREBEN FERENC

A tanulmány alapját képező felméréssorozat az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások (OKTK) IX. majd VIII/b. programjának támogatásával végeztük.

A felméréseket *hét ország mintegy százhusz településén*, a felnőtt lakosság körében végeztük 1991 és 1995 között (kezdetben az Országos Széchényi Könyvtár, majd a Teleki László Alapítvány Közép-Európa Intézetének keretében). A hét ország (a vizsgált régió megjelölésével) a következő volt: (Dél-) Szlovákia, Ukrajna (Kárpátalja), Románia (Erdély), Kis-Jugoszlávia (Vajdaság), Szlovénia (Mura-vidék), Ausztria (főleg Bécs) és Magyarország (Budapest nélküli vidék). A kérdőívet – az említett kutatási fázisban – összesen *2255 fő* válaszolta meg, országonként – Szlovénia és Ausztria kivételével – 303–536 fő. Ausztria esete több szempontból is rendhagyó: itt nem az öslakosokat, hanem a főleg Bécsben élő emigránsokat kerestük meg a *Bécsi Napló* című újság mellékleteként kiküldött önkiröltős kérdőívünkkel. (A visszaérkezett kérdőívek alacsony száma – 64 db. – miatt ausztriai eredményeinket fokozott óvatossággal kell kezelnünk.)

A vizsgálati helyszíneként szolgáló települések kiválasztásánál a *magyarság részaránya* tekintetében reprezentativitásra; a *újjegységek*, a *település nagysága* tekintetében a változatosságra; a településen belül az egyes *településrészek* kijelölésénél az arányosságra; a *kérdészet személyek* kiválasztásánál pedig a véletlenszerűsége törekedtünk. Ez utóbbir úgy kívánjuk elérni, hogy a kijelölt utcák minden ötödik házába (lakótelepen mindig más emeletre) kopogtattak be kérdőbiztosaink, s az egyik családban a (férfi) családfőt, másikban annak feleségét interjúvolták meg.

Mintacsoportjaink tehát, bár nem nevezhetők reprezentatívnak, a vizsgált problémáról képesek *jellemző* és hiteles képet adni; emellett az azonos kiválasztási szempontok miatt jól összehasonlíthatóak. Mivel a mintában szereplők az átlagosnál valamivel *fiatalabbak és képzetebbek*, az általuk felrajzolt kép valamivel jobb (intellektuálisabb és „modernebb”), mint az az átlagos minta alapján lenne.

A felméréssorozat a kilencvenes évek második felében is folytatódott. Az 1998-as erdélyi felmérés reprezentatív adatait közben már kiértékeljük, és ennek alapján a kisebbségi olvasáskultúra újabb jelenségeire is helyenként utalni fogunk.